

¹⁸² Grotz 209. sk.

¹⁸³ Dopsch 327.

¹⁸⁴ Dvornik 132. skk.

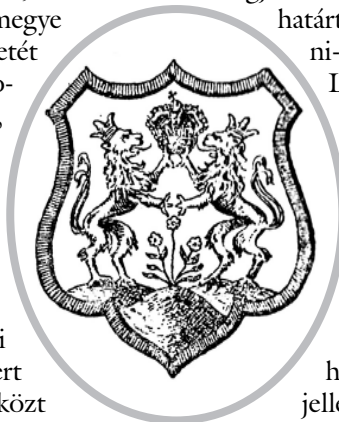
¹⁸⁵ Dvornik 210. skk.; Runciman 120. sk.; Dopsch 328.

H A J D A N I V Á R M E G Y É I N K

Moson vármegye a XX. század elején

Moson a hajdani történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéje volt, az ország északnyugati szegletében, a Duna jobb partján. Az egykori vármegye mindössze 1989 km² területét északon Alsó-Ausztria és Pozsony vármegye, keleten Győr, délen és nyugaton pedig Sopron vármegye határolta be. Földjének legnagyobb része síkság, csak észak-nyugati sarkába nyúlnak be a Lajta-hegység legtávolabbi domborai, itt a tengerszint feletti magasság a háromszáz métert közelíti meg. A dombok közt jelentős, kiváló építőanyagot (ún. mediterrán mészkövet) szolgáltató kőbányák helyezkedtek el. A Fertő-tótól észak-keletre terül el a körülbelül 180 méter magas Pándorfalvi vagy Parndorfi-fennsík, ennek szélén meszes homokkő-lerakódások alkotnak egy 286 méter magas kiemelkedést, a Kőhegyet. A síkság túlnyomó része 112-120 méter magasságban terül el és a földtörténeti jelenkorban lerakódott folyami hordalékból alakult ki. A Hanságban gyakori a tőzegképződés, ezt még a múlt században is több helyen „bányászták” és tüzelésre, almózásra használták. A Fertő mellékén elszórtan szikes tavak és szikes területek találhatóak, a vármegye déli részét pedig a Hanság ingoványai foglalták

el, melyek lecsapolása az előző századforduló tájékán kezdődött csak meg. A vármegye legjelentősebb vizei a Fertő-tó, az északi határt kijelölő Duna, illetve Moson-Duna, a nyugati határt képező Lajta és a déli-keletit képező Rábca. A Hanság és Fertő behatárolta Fertőszögben számos kis tavacska található, illetve megemlíthető még néhány csatorna, melyek a Lajta szabályozása és a Hanság lecsapolása érdekében épültek.

Az egykori Moson éghajlata szélsőséges, alföldi jellegű. Magyaróvárott az évi középhőmérséklet 10,2 °C, a legmelegebb hónap a július 21,2 a leghidegebb a január -1,3 °C-kal. A hivatalos mérések kezdete óta (a huszadik század elejéig) 33,8 °C volt a legmagasabb és -20,6 °C a legalacsonyabb hőmérséklet a megyében. Moson csapadékban is igen szegény volt: székelyén éves mennyisége csak 553 cm volt, amit nagyon megérzett a jobbára sekély feltalajú termőföld.

Moson ásványkincsekben kifejezetten szegény megye volt: a Lajta-hegység mészkövén, a Fertő szikóján és a hansági tőzegen kívül nincs is mit megemlíteni. Annál virágzóbb volt a vármegye mezőgazdasága. Termőterülete a 20. század elején 1788

km²-t tett ki, amiből 1176 km² volt szántó, 9 km² kert, 286 km rét, 170 km² legelő, 10 km² nádas, 15 km² szőlő és 11 km² erdő. Az intenzív művelés alá vont földek a teljes terület 60 százalékát tették ki. A vármegyében legnagyobb területen árpat, búzát és rozst, valamint kukoricát és burgonyát termesztettek. (1894-ben, a teljes szántóterület viszonylatában az arányok a következők voltak: árpa 23%, búza 22%, rozs 9%, zab 4%, burgonya 2%) A mosoni gazdaságok országos szinten is élen jártak a korszerű mezőgazdasági technológiák és gépek átvételében. A földművelés modernizálását szolgálták a környékbeli gazdasági egyesületek, a magyaróvári gazdasági akadémia által működtetett vegyi és gépkísérleti, illetve magvizsgáló állomások. A szőlőművelés a huszadik század elejére elveszített ugyan korábbi jelentőségét, de még ekkor is viszonylag széles körű volt. A Fertő-tó északi partjának voltak kereskedelmi cikkei a csemegebor és csemegezőlő, mely utóbbiból még exportra is jutott.

Az állattenyésztés a 19. század végi depresszió után, közvetlenül a világháború előtt fellendülőben volt. Az 1884. évi összeírás 26 576 magyar és 12 275 nem magyar fajtájú szarvasmarhát, 37 826 juhot, 22 227 sertést, 15 322 lovat, 2 754 kecskét, 61 szamarat és öszvért, valamint 9 bivalyt talált a vármegyében. 1914-re a szarvasmarha-állomány közel húsz százalékkal (60 008), a sertésállomány száz százalékkal (45 850) nőtt. Kisebb mértékben, de emelkedett a lovak (16 560) és a kecskék (2 905) száma is; a hajdan virágzó juhtenyésztés visszaszorulása viszont megállíthatatlanul folytatódott (5 131 db). Szürke marhát elsősorban a kis magángazdálkodók tartottak; a nyugati eredetű fajták legjelentősebb tenyésztői Frigyes főherceg illetve a gazdasági akadémia tehenésztői voltak Magyaróvárott. A korszerű módszerek elterjesztésében nagy szerepet vállalt az óvári szarvasmarha-tenyésztési egyesület. A minőségi tekintetben is fellendülőben lévő

lőtenyésztés központjai az oroszvári és a – Batthyány grófok tulajdonában lévő – köpcsényi ménesek voltak. Jelentősebb sertésenyésztéssel egyedül az akadémia rendelkezett, egyébként házi szükségletekre tartottak csak disznót a megyében.

Moson vármegye lakóinak száma 1870-ben 79 846 volt, 1891-ben 85 050, 1910-ben pedig 94 479. A népsűrűség az utóbbi adat alapján 47,5 fő/km² volt, ezzel Moson Magyarország legritkábban lakott megyéi között foglalt helyet. A népszaporulatot erősen csökkentette a főleg Amerikába, illetve Ausztriába irányuló kivándorlás. Az 1910-es census adatsorai szerint a lakosság 55%-a német, 34,9%-a magyar és 8,6%-a horvát volt. A nem magyar ajkúak 37,9%-a beszélt a magyar nyelvet. A kis- és középbirtokosságot túlnyomórészt a Heidebauernnek („pusztai földművesek”) nevezett németiség alkotta. A népesség 87,5%-a római katolikusnak, 10,1%-a evangélikus, 2%-a izraelitának vallotta magát. Moson kereső lakosságából 24 331 gazdálkodással foglalkozott, 7 689 főt az ipar és bányászat, 1 174 főt a pénzügyi szféra foglalkoztatott. 818-an a közt szolgálták vagy szabadfoglalkozásúak voltak, 490-en a honvédség kötelékébe tartoztak, 826-an napszámban dolgoztak, 2 228-an házi cselédként keresték kenyerüket, 1 783-an pedig az „egyéb” kategóriába tartoztak. Az eltartottak száma 54 066 fő volt. Az írni-olvasni tudók aránya 88,9%-os volt a 6 éven felüli népességben belül – ebben a tekintetben Moson az ország legelső vármegyéje volt. A lakosság képzéséről többek között 88 elemi és 46 gazdasági ismétlőiskola, egy gimnázium és a magyaróvári gazdasági akadémia gondoskodott.

A vármegye ipara lendületesen fejlődött a háborút megelőző években. Legnagyobb üzemei: az országos viszonylatban is jelentős mosoni Kühne-féle gépgyár és vasöntöde, az óvári töltény- és gyutacsgyár, a katonai lőpor- és robbanóanyaggyár és a sörgyár, illetve a

zurányi dinamitgyár voltak. Pusztasomorja a háziipari keretek között zajló gyékényfonásáról volt ismert. A kereskedelem legfontosabb cikkei közé a gabona, az élőállat, a nád és a tőzeg tartoztak. A hitelügyek kielégítését 6 bank és takarékpénztár, valamint 18 szövetkezet szolgálta.

A mosoni Duna-szakaszon gőzhajókikötőt nem építettek ki a világháború kezdetéig. Nyugat-keleti irányban a magyar királyi államvasút Bruck-budapesti vonala, észak-déli irányban pedig a Pozsony-soproni és Pozsony-szombathelyi vonala szelte át a vármegyét. Az állami utak hossza 87 kilométert, a törvényhatósági utaké 247 kilométert tett ki.

Moson 3 járásra oszlott, 1914-ben 37 nagyközség, 20 kisközség és 105 puszta illetve telep osztozott földjén. A katolikusok többsége a győri püspökséghez, az evangélikusok többsége a dunáninneni egyházkerülethez, a mindössze 3 református egyházközség pedig a dunántúli egyházkerülethez tartoztak. Törvénykezési szempontból a vármegye a győri királyi törvényszék joghatósága alá tartozott, hadügyi tekintetben a 18. soproni honvédszázadoszred és a pozsonyi, 13. számú népfelkelési járás területéhez volt beosztva.

Moson székhelye Magyaróvár volt, a Lajta és a Kis-Duna egyesülésénél, 5300 lakossal. Itt működött a gazdasági akadémia és ez volt Frigyes főherceg uradalmának központja. A legnépesebb település Moson volt, 6300 lakossal és Kühne Ede közel hétszáz főt foglalkoztató gépgyárával.

Moson vármegye története

A történettudomány mai állása szerint a vármegye kialakulása a Szent István halálát követő évszázadra tehető, a mosoni ispán első hiteles említése pedig az 1199-es esztendőhöz köthető. Maga a mosoni vár valószínűleg a nevében hordozza, hogy mocsarak közé

épült, mivel a szó szláv eredetije azt jelenti, „mocsári”. Az ún. Királydombon folyó ásások gerendavázis szerkezetű földsánc nyomait tárták fel. A mosoni vár határvár volt, amelynek körzetében fontos határvédelmi feladatnak számított a gyepűvágás és az árokásás. Még a 10. században besenyőket telepítettek erre a vidékre, Árpád-kori oklevelekben pedig „spectaculatores”-nek nevezett határvédő őrkörlől írtak a megye területén.

Moson vármegye korai történetéről való ismeretein meglehetősen hiányosak. 1074-ben Salamon király (nem első ízben) személyesen is felkereste Mosont és az itteni besenyők fegyverrel támadtak rá. 1096 tavaszán egy a Szentföldre tartó német kereszties csapat dúlni kezdte Óvárt és környékét, Kálmán király azonban tönkrevverte a gyűlevész hadat. Ugyanezen év nyarán ismét áthaladt egy jelentősebb kereszties sereg a vármegyén, de ezek is fosztogatni kezdtek, elfoglalták Óvárt, majd Moson várában magát a királyt fogták ostrom alá. Kálmán ezúttal is ura maradt az eseményeknek, kitört a várból és szétkergette az eltévelyedett keresztieseket. A 12. század végére megnőtt a megye gazdasági jelentősége: 1198-ban Imre király is megemlékezett a Moson és Buda közti szoros kereskedelmi kapcsolatokról. 1246-ban a Johannita nagymester kötelezettséget vállalt arra, hogy 50 nehézfegyverzetű lovas bocsát IV. Béla rendelkezésére Moson és más városok védelmére. Az V. Istvánnal háborúba bonyolódó Ottokár cseh király 1271-ben időlegesen uralma alá vonta Óvárt és Mosont – az utóbbit ellenállása miatt fel is dúlta –, majd 1273-ban másodszor is bevette Óvárt. A város 1289-ben Albert osztrák herceg hatalmába került, 1384-ben viszont már Erzsébet királynőtől nyert – igaz, hamarosan visszavont – szabadalmakat, melyek a visszaállított magyar fennhatóságról tanúskodnak.

A kései középkor viszonylag nyugodalmas századai után zűrzavaros idők követ-

keztek: a török hódítók kavarta viharok elől Moson sem talált oltalmat. 1605-ben Bocskai István égette fel Óvárt, majd 1619-ben Bethlen István vette be, de hiába rakta meg katonasággal, két évre rá visszafoglalták a császáriak. 1683-ban pedig a Bécs ostromára felvonuló Kara Musztafa nagyvezír égette fel a várost és dúlta fel a vármegyét. A Rákóczi-féle szabadságharc alatt csak kisebb harcokra került sor Mosonban: 1705 novemberében Pálffy bán Óvár megszállásával akarta megtartani a Lajta vonalát, Bottyán János azonban rajta ütött és megszalasztotta a labanc sereget. 1740-ben III. Károly császár éppen Féltonyban lévő birtokán időzött, amikor vadászat közben meghűlt és nyolc napra rá Bécsben elhunyt. 1809 egyik éjszakáján a miklósfalvi evangélikus tanító szerény hajlékában nem kisebb személyiség töltött el egy éjszakát, mint I. Napóleon császár. 1848. december 16-án a magyar seregek Mosonban a

Köpcsény–Gáta–Parndorf–Nezsider-vonalon sorakoztak fel. A túlerő támadását azonban képtelenek voltak feltartóztatni és Óvár felé vonultak vissza. Másnap maga Görgey érkezett a városba, aki 18-án visszavert ugyan egy osztrák csapatot, de aztán Győr felé elhagyta Moson földjét. Windisch-Graetz erre megszállta és osztrák kormányzás alá helyezte a vármegyét.

Trianon után Moson vármegyéből 902 km², és – az 1910-es népszámlálás adatai alapján – 48 405 fő maradt Magyarország területén, a többi az új osztrák államhoz került. A területet Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vármegyéhez csatolták, mint magyaróvári járást. Lakossága 1930-ra 57 761 főre nőtt, a népsűrűség pedig 57,4 fő/km²-t ért el. A lakosság 61%-a magyarnak, 33%-a németnek, 4,9%-a horvátnak vallotta magát.

HORVÁTH VIKTOR

